

6 Кирилло-мефодиевский сборник. В память о совершившемся тысячелетии славянской письменности и христианства в России, изданный, по определению Московского общества любителей русской словесности, М.Погодиным. — М., 1865.

7 *Мурьянов М.Ф.* О работе В.Ягича над служебными минеями 1095–1097 гг. // Вопросы языкознания. — 1981. — Вып. 5. — С. 93–105.

8 *Ягич В.* Служебные минеи за сентябрь, октябрь и ноябрь в церковнославянском переводе по русским рукописям 1095–1097 гг. (Памятники древнерусского языка. I.) — СПб., 1886.

Л.Матейко

В.Ягич және славян гимнографиясының зерттеле басталуы

Мақала славистикадағы гимнографиялық зерттеулердің көне тарихына арналған. Славян филологиясында славян гимнографиясы көптеген уақыт бойы ұмыт болып келген. В.Ягичтің 1886 жылы басып шығарған орыс манускриптерінің үлкен басылымына қарамастан, аталмыш мәселе зерттелмеген. Мақала авторы В.Ягичтің славян гимнографиясының әдеби дереккөз ретіндегі құндылығы туралы пікірлері мен қорытындыларын келтірді.

L.Mateiko

V.Jagić and hymnography research in Slavistics

The article deals with the early history of hymnography research in Slavistics. Slavic hymnography remained forgotten for a long period in Slavic philology despite a giant edition of Russian manuscripts was published by V.Jagić already in 1886. Obviously Jagić's negative conclusions concerning value of Slavic hymnography as a literary source together with its religious character caused that it was discovered for Slavistics only a century later.

ӘОЖ 82.0

Н.Дәулеткелдіұлы

Іле педагогикалық филология институты, Құлжа, Қытай Халық Республикасы (E-mail: nurjanxakelyn@hotmail.com)

Әсет ақынның термелері

Мақалада қазақтың терме өнері халқымыздың бағзы заманнан жеткен жауһар өнері екендігі айтылды. Автор сонымен бірге ақын Әсеттің әдеби мұрасындағы терме мәтіндерінің ғылыми тұрғыда жанрлық ерекшеліктеріне қарай бөлінуін келтірген. Әсет термелерінің ұлт әдебиетінде алатын орны мен жаңашылдық сипаты бағаланды.

Кілтті сөздер: қазақтың терме өнері, өнерпаздар, Әсет Найманбайұлы, Әсет термелері, мазмұны мен көркемдігі.

Қазақтар — дала көшпенділерінің ұрпақтары, қазақ халық болып біріккенде, тайпалар арасындағы өзара ағайындық ғана емес, өмір салтының бірдейлігіне, орналасу аймағының тұтастығына қарай қалыптасқан этностық топ. Монғолия далаларында тұратын Керейлер (Керей хандығы), Алтай баурайы мен Қара Ертіс бойын жайлаған Наймандар (Найман елі) мен Сарыарқаны мекендеген Арғындар (Қарлұқ хандығы), Жетісудың халқы Сарыүйсіндер (Үйсін елі) мен Сыр бойының халқы Қаңлылар (Қаңлы елі) және Мұғалжарды мекен еткен Шөмекейлер (Чумугун елі), Тобылды жайлаған Қыпшақтар (Қыпшақ елі), Маңғыстауды мекендеген Адайлар (Дай елі) жер бетінде «Қазақ» деген халық болмастан бұрын да, өз мемлекеттері бар жұрттарға жатады. Сол кезеңдерде олардың тілдері, ділдері бір-біріне жақын болды. Сосын барлық қазақты құраған ру-тайпалардың өз алдына фольклор мұрасы, өнері болды. Озық өнер үлгілері бұл тайпалар мен елдер

арасына ерте заманнан етене болып жатталды. Қазақтың терме өнері де байырғы жұрттар мен ұлыстардың, туыстардың өнерпаздары арқылы жетті.

Терме өнері — синкретті, немесе жалпылық, жанр түрі. Ол — өлең, әуен, күй, ән, актер, әнші, сазгерлердің қосылуы арқылы ортақ жаралған көне өнер түрі. Мақамды, әуенді, аспапты бір адам орындаудан қалыптасады. Сосын да терме өнерпаздарының басы бақсы сарыны арқылы негізі қаланғаны анық. Бақсы, абыз, жыршы, жырау, ақын, термеші болып аттары сақталған.

Қазақ фольклорында тұтастану үрдісі болады. Жанр түрінің тұтастануынан алғанда терме өнері ақ өлең (қара сөз тақпағы) — бақсы сарыны — өлең сөз тақпағы — насихат өлеңі — өсиет өлеңі — толғау — жыр-терме түрінде тұтасады. Қазір жыр-терме әрбір жанр түрінен бөлектеніп, жырдан, толғаудан парықталып, терме өнері болып жеке аталады. Қазақ еліндегі қандастар бұл фольклорлық жанр түрін терме өнері, толғау-терме, жыр-терме деп үш түрлі атаумен атап келген де, еліміз қазақтары термемен таңбалайды.

Терме тектен тек көктен түсе салған дүние емес. Ол — сонау халықтық дәстүрлер мен мәдениеттің тоғысы. Терме өнерінің әр дәуірдегі мұрагерлері, жалғастырушылары болған. Тұтастану жолымен жеке жанрлық тұлғасын қалыптастырған. Терме өнерпаздарының авторлары жеке тұлғадан көбейіп, терме мәтінін жазушы, терме мақамын жасаушы, терме орындаушы болып жұмыс міндеті кеңейген-ді. Қазақ бастан кешкен тарихи барыстардың бәрінде телемелеу дағдысы жойылмаған. Ал қазіргі дәуірге келгенде әнші, жыршы, жырау, ақын, актерлер де өз жасампаздығының бір саласын терме өнеріне арнаған жаңа ауқым қалыптасты. Ә.Марғұлан Қорқыт мұрагерлерін Қойлыбай бастаған ежелгі бақсы-жыраулар, Кетбұға сияқты қобызда күй шалушылар, Сыпыра дәстүрінің ізіндегі жырау-абыздар, Жанаққа жалғасқан қобыз ұстаған ақындар деп төрт топқа бөлді. Бұл — шартты түрде бөлудің көрінісі. Қобызбен күй шығарушылар бұлай бөлінсе, қоңыр домбырамен терме айтқандардың қатары тіпті мол.

Қазақ қоғамының жаңа дәуірінде Қазақстан жерінде Жанақ ақынға ілескен бір шоғыр өнерпаздар шықты. Айталық, Ақан мен Біржан, Сегіз Сері мен Балуан Шолақ, Үкілі Ыбырай мен Жарылғапберді, Қемпірбай мен Нартай, Естай мен Мәди, Абай мен Жамбылдар ғұмыр кешті. Ес біліп, етек-жеңді жинағаннан кейін білген Үбісұлтан, Нұрмахан, Рүстембек, Мұзарап, Зайыр, Сабыт, Берман, Сүйінбай, Сағынтай, Жаппар секілді белгілі жырауларды атауға болады. Ол өнерпаздардың жыр-терме айту мақамдары әр түрлі болыпты. Арқа дәстүрін елімізге жеткізген жезтаңдай әнші, жезбұйда жырдың жел жүйрігі Әсет Найманбайұлы еліміздің қазіргі заман терме өнеріне тамшыдай тер төгіп кеткен айтулы өнерпаз. Еліміз қазақтарында қазіргі заман терме өнеріне Әсет пен Асылхан сара жол салды делінсе, асырып айтқандық емес.

Әсет жасампаздығына тіркелген жаңа поэзиялық түр — терме мәтіні. Оның саны көп емес. «Адамның жасы жөнінде», «Әсеттің термесі», «Өсиет», «Бауырларға» дейтін төрт жыр-термесі мәлім болған. Ақынның бұл термелері екі елде де баспа бетінде жарық көрді. «Адамның жасы жөнінде», «Әсеттің термесі», «Өсиет» атты үш терме мәтіні 1992 жылы Қазақстан Республикасы Алматы қаласында басылған «Інжу-маржан» атты Әсеттің әндер жинағына енеді [1; 86–93]. Құрастырушы өнертану ғылымының кандидаты Қайролла Жүзбасов алғашқы екі өлең мәтінін термеге жатқызады да, соңғы «Өсиетті» әнге бейімдейді. Нотасымен қосып жазады. «Адамның жасы жөнінде» бұл жинақта әннің қайырма мәтіні қосылып, жиыны 5 шумаққа жинақталған. Әр шумақ 6 тармақтан құралып, көлемі 28 жолға тұрақтайды. Ертеде бұл өлең Қазақстаннан шыққан «Шығармалар» жинағына терме деп те аталмай, бір шұбыртпалы ұйқасқа жинақталып, 22 жолдан тұратын «Адамның жасы жөнінде» деген өлең мәтінімен енеді [2]. Ал елімізде шыққан «Әсет шығармаларының» I-томында бұл өлең бір жерде «Жас жайлы» деген атпен үзінді ретінде 16 жолмен өлең тобына енсе, бірде «Жиырма бес» деген термеде көлемі ән қайырмасымен 30 жол болып, әндер қатарында жүреді. Ән мәтіндері де ұқсамайды. Бәлкім, екі термеге телуге болады. «Әсеттің термесі» атты терме мәтіні «Інжу-маржан» атты жинақта бір қалыпты үдемелі ұйқаспен 22 жолдан тұрады. «Өсиет» те аталмыш жинақта екі шумақ, 16 жолмен шектеледі.

Кейін Әсет мұралары еліміз жерінде де жақсы жиналып, жеке екі томмен құрастырылып басылды. Сонда «Өсиет» атты бұл өлеңнің құрылысы көлемді, тармақтары көп екені мәлім болды. «Інжу-маржан» атты жинақта 16 жолмен шектелсе, «Әсет шығармалары» атты жинақта «Өсиеттің» мазмұны түрленіп, «Пәни дүние» деген өлең өрнектеріне өзгерген сынайлы. Көлемі бес бетке жетеді.

Ақынның келесі бір термесі «Туыстарға өсиет» 2000 жылы Бижиң қаласынан шығатын «Орталық ұлттар баспасы» тарапынан басылған «Әсет шығармалары» екі томдығының I-томында «Өсиет» (Туыс-туған қатынасы) [3; 190–194] деген термемен басылады. Кітапты жинап, реттеп,

баспаға дайындаушы Қалиолла Нұртазин. Жинап, реттеуге көмектескендер: Асқар Игенұлы, Омархан Асылұлы, Жүмәділ Маманұлы. Бұл өлең жинақта «Өлең мен толғаулар» бөліміне енгізілген. Арнаулы терме деп аталмаған. Көлемі 5 бет, үлкен 7 шумақ, 103 жолдан тұрады. 7 мен 8 буынды жыр ұйқасымен, кейбір шумақтары шұбыртпалы ұйқаспен, желдірме ырғағымен айтылады.

Ардагер Әсеттің артында қалған мол мұрасының бір парасы терме өнерімен толықтанды. Сегіз қырлы, бір сырлы сері Әсет Арқа әуенін терме өнеріне сіндірген кемел өнертапқыш талант. Әншілігін, эпикалық төкпелікке ұластырған дархан көңіл дарын иесі. Әсеттің төрт те, бес нұсқадан тұратын термелерінің өзі өнеге боларлық, терме өнеріндегі бостықты толтырған төл жасампаздық. Бұл термелерінің мазмұны мына жақтарға жинақталады: адамның жасына қарай жасалған мінездеме, жиырма бестің пендеге сыйлайтын асыл қасиеті, адамның өмір сапарында ұстанатын ақ жолы мен адалдығы, пәни дүниенің барлығы мен жоқтығы, көптігі мен аздығы, өтпелі кезеңі, туыстар арасындағы жақындық пен бауырмалдық. Енді осы мазмұндарды Әсет термесінің өн бойынан толық қазып алуға болады.

Бірінші, Әсеттің жас туралы термесіндегі пікір жаңалығы. Әсеттің бұл туралы термесі «Адамның жасы жөнінде», «Жас жайлы», «Жиырма бес» болып түрліше аталады. Өлендік нақыштары мен ішкі мазмұндық бөлектері де ұқсамай жатады. Түрліше бейнелеу тәсілі арқылы вариантталады. Жалпы адамның бес жастық ғұмырынан тоқсан беске дейінгі өмір белестерін тамаша мінездік ұқсастықпен термелейді. Бес жасты құлынға, он жасты буыны қатпаған жас өркенге ұқсатады. Он бесте отау құрып, жиырма бесте той мен ойға кенелген кемел шаққа жетерінді әдемі жеткізеді. Отызда ақыл толысып, қырықта сабырдың сары атанына мінетін мінездежелерді ашады. Елу жас екі жастың тап ортасы, алпысың сақалдының өларасы десе, жетпісте тістен айрылып, сексенде селкілдеп қалатын кәрілік шақты бейнелейді. Тоқсанда толған мидың жартысынан айрылып, тоқсан бесте томарылып отыратын ғұмырдың соңғы керуенін көзге елестетеді. Сергек, анық ырғақта терме тебіреністі көңіл-күймен айтылады. Термеге әуендік қайырма қосылады. Қайырмасы: *Халалаку ләйлім, Халалаку ләйлім, ләйләйлім, Халалаку ләйлім, Ләйлім, ләйлім, ләйләйлім!* — дейтін үдемелі, қайталамалы тіркестермен күшейтіледі. Бұл терменің бір нұсқасы, немесе елімізде мәлім болған нұсқасында, үзінді ретінде Әсет өмірінен мәлімет береді. Айталық,

*Он жаста өз құрбымнан болдым бөлек,
Он бесте ынта бердім өлеңге ерек.
Келгенде жиырмаға адам болып,
Қыр-сырын бұл өмірдің көрдім елеп.
Отызда өз құрбымнан түгел озып,
Белгілі адам болып тұрдым бөлек.
Қырқымда бүрлеп шыққан бәйтеректей,
Саяма әркім келген көлеңкелеп.
Елу жас — жер ортасы деген рас,
Бетіме әжім кірді, көзіме — елек, —*

дейді [3; 190].

Әсет — өнерге тойынып кетпеген, өзін басқалардан асқақ ұстамаған реал ақын. Ол ғұмырдың кетелігін ерте сезді. Бұл шумақтармен өз өмірінің алты кезеңін бес те, он жылдық кесімге салып, саралай білді. Ең жемісті жас жиырма бес екенін танып жетті. Жиырма беске арнап жеке желдірме шығарды. «Қош бол аман, жиырма бес, қайта айналып келмес маған» деген қайырма тіркеске сүйеніп, ақыл беретін, нақыл беретін тебіреністі термесін қалдырды. Осы «жиырма бесті» әннен гөрі, терме қорына енгізсек, ұтарымыз көп болмақ. Өйткені мәтінде бүкілдей ақыл мен кеңестің бірқанша түрін жіпке тізгендей жинақы жеткізеді. Мәселен,

*Мыс та алтын, күміс те алтын, алтын да алтын,
Айырып білмегенге асыл нарқын.
Сыртынан бәрі сұлу көрінгенмен,
Табылмас нағыз алтын жарқылдайтын.*

*Кісі емес кісі артынан жамандаған,
Дос емес дос көңілін таба алмаған.
Астына кей жаманның тұлпар түссе,
Қандырып тақым құрышын шаба алмаған, —*

деп толқиды Әсет [3; 247]. Ақын бұл терме мәтінінде жеті шумақта жеті ойды жеткізіп, дидактикалық ой айтады. Өн сөздері көбіне лирикалық тебіреніске жол берсе, бұл өлең мәтіндері философиялық ойламға құрылады.

Екінші, Әсеттің нақылдық термесіндегі философиялық толғамдар мен ой өрнектері. «Әсет термесі» деп келетін шағын терме мәтінінде тұнып тұрған ойға кезек беріледі. Сергек, кең үнмен термеленеді. Терме мәтінінің басталуы да тосын. «Е-ей, қайран Әсет, Әсет, шіркін ауру! Ахей!» — деп алынады. Бұл мәтіндік бастамаға қарағанда «Өнмен арыз» атты ұзақ толғауына жақын келеді. Себебі ақын соңғы ғұмырында белгісіз аурудан көз жұмады. Өзге өлеңдерінде бұл қайғылы күй кезікпейді. «Өткенді естімесе, көз көрмейді» деген тұжырымды ойдың өзі — бүкіл терменің алтын арқауы. Ақын өз өмірінің де қамшының сабындай қысқа, өтпелі екенін түйсінеді. Пәни дүниеде аяқ басып жүрген пенденің міндеті ұмытылмайтын асыл сөз қалдырумен құнды боларын салмақтайды. Пәни дүниедегі табиғат, жаратылыс құбылысы ғана ұзақ өмір сүреді. Бірақ сезіне білмейді. Ал адам ұрпақ үшін ұлағатты ой қалдырады. Ақын оны жан жүрегімен сезініп, айналасындағыларға ақ жарқын дауыспен жар салады. Адамның басында ұйқы, жалқау, керенау сынды алынбас үш кесел барын, оны ақылмен жеңгенде ғана адамдық сара да сәлиқалы жолды тазалауға боларын образды тілмен түйіндейді. Адамның бақыты өз қолынан жасалатынын бір шумақ өлеңмен жеткізеді:

*Қорғасының қорысы тас бола ма?
Нахаққа нағыз есті қас бола ма?
Жын соғып, ақыл азып, мұң ұрмаса,
Жай кісі қарап жүріп мас бола ма?
Адамның ризығына — Алла кепіл,
Топырақ көрге енгенше тас бола ма? —*

делінеді [1; 88, 90]. Бұл терме мәтінінде бар дүние мен ой, қимыл тектен текке тумайды. Адам да жер бетінде ойсыз, әрекетсіз жүрмейді. Оған парасат пен пайым, біліктілік керек болады. Ақын осы ойды дидактикалық сұрау арқылы жауабын айтпай тұрып, дәлелдейді. Терме талабына осындай жинақылық пен ойлылық ғана үйлесе кетеді. Сөз бұйдалық, шұбалаңдық терменің түрін өзгертеді. Әсеттің бұл термесі терең ой мен тиянақты тұжырымға сүйенген азаматтық лирика үлгісін ұстанған терме түріне жатады.

Үшінші, өрелі өсиет, өнегелі тағылым, таза имандылық сыйлайтын термелік көзқарастары. Әсеттің «Өсиет», немесе «Пәни дүние», атты термесінде адамға ақ жүрек сыйлайтын имандылық мәселесі қозғалады. Бұған қарап, «Өсиет» термесі шариғаттық тақырып ұстанатынын білуге болады. Адамға адалдық — Аллаһтың сиы. Оған сенім мен талап қанат бітіруші. Аллаһтың ақ жолына адал болғандар арлы, иманды болады. Ақын бұл идеяларды терменің тармақтары өлеңмен жауап қайтарады.

*Айталық,
Дүние бір керуен жүрген көшіп,
Біраз күн дамылдайды жүгін шешіп.
Мысалы, талаптыға жаққан шамдай,
Қалмай ма, май таусылса, бір күн өшіп, —*

деп қорытады ақын [1; 93]. Дүние — жалған, кезбелі, кезекті. Одан алар үлесінді алып кетпесең, дүние екі айналып келмейді деген ислами қағидаттарды жақтайды. Адам өмірінің санаулы сәттері тек қарапайым халықты ғана емес, әулие мен әнбие, пайғамбарды да сынаққа алатынын, ажал барлық пендеге ортақ боларына сенеді. Жамиғи исан Нәби ода өткен, ажалдан құтылмаймыз амал нешік? — деген сөздермен айтып келмейтін ажалға сипаттама жасайды. Адам өмірге келгеннен көз жұмғанға дейін бойынан ізгілік пен игілікті жарқыратып жүру керектігін арнаулы суреттейді.

Төртінші, Әсет термесінде дәріптелген ағайын-туыстар ара қатынасы мен бауырластық бірлігі. Әсеттің бұл термесі Қытай қазақтарынан шыққан «Әсет шығармаларының» I-томында «Өсиет» (Туыс-туған қатынасы) деп жазылады. Ал бұл тақырыпты бүкілдей ағайын мен туыстарға арнаған себепті «Туыстарға өсиет» деген атпен атауды жөн көрдік. Бұл жинақта аталған өлең терме ретінде қаралмаған. Біз өлеңнің ескі 7 және 8 буынмен үдемелі ұйқаспен жасалған құрылысын көріп, термеге жатқызуға өте лайық екенін байқадық. Жинақта және өзге мерзімді басылымда бұл терменің тұрақты мақамы ұшыраспайды. Тек терме мәтінін көріп, терменің барлық шарттарын орындағанын білуге болады. Терме мәтінінде бір адамның айналасына жиналатын берлық туыстардың көмектесер қызметін түгендейді. Әке мен шешенің, аға мен інінің, әпке мен қарындастың, ұлың мен қызыңның, жиенің мен нағашыңның, бажа мен құданың, күйеу бала мен жезденің туыстық бірлігін дәл табады.

Жақсы туыс пен жаман туыстың саған салар жақсылығы мен жамандығың салыстырып береді. Сол секілді жақсы жар мен жаман әйелдің, әдепті келін мен кесір келіннің, білімді дос пен ақылсыз ағайынның ара қатынасын толық ажыратып жырлайды. Ал оқып көрелік,

*Әкең болса алдыңда,
Қоршап тұрған қорғаның.
Шешең болса алдыңда,
Күн өтпейтін орманың.
Екеуі қатар тұрғанда,
Бақытты бала болғаның.
Ата-анаң болса аяулы,
Төрт қыбылаң толғаның [3; 190].*

Пенденің ең ардақты туысы — өз ата-анасы. Олар болса, төрт жағың түгел болады деп бағалайды. Кейінгі шумақтарында аялап әлпештейтін шешенің орны бәрінен артық екенін айрықша атайды. Әке бойындағы асыл қасиеттер мен жаман әдеттерге сын айтады. Ақылы жоқ әкеден, жақсы жезденің көш артық боларын бағамдайды. Жаман туысқа жасаған көмегің, елекке құйған сумен тең болса, жаман болса әйелің, көрген күннің түнге айнарларын де ескертеді. Ақын жалғасты «Ақымақ балаң алдыңда, көрініп жүрген жынмен тең.... Кекесіні келіннің, езіп берген умен тең» деген тіркестерді қосып жырлайды. Терме мәтінінің соңы әділ билік пен риясыз достықты жырлауға құрылады. Мәселен:

*Білімді болса дос-жарың,
Кең болады өрісің.
Биің әділ болғанда,
Тыныш болар ел-ішің.
Досың әділ болғанда,
Өлшенбей қалмас бір ісің.
Көгерсін елмен бірге өс,
Елсіз тірлік құрысын, —*

деп тебіренеді ақын жаны [3; 194]. Әсет бір отбасының бауыры мен туыстарын түгендеп, бір әулеттен жақындарын жырға қосады. Олардың жанға сая мейірі мен шарапатын аса көрегендікпен көре біледі. Бір ауылдың айрандай ұйыған бірлігі мен тірлігі болуын армандап кетеді.

Әсет термелері туралы бұрын зерттеу еңбектері болмаған. Іздену жағы да жоқтың қасы. Тек кейбір жинағында ғана ақын термесін атап өтеді. Басқа ақын жасампаздығына арналған ғылыми мақалаларда термесін тектемейді. Бұл ақын мұрасына жан-жақтылы тоқталудағы ағат кеткен шаруалар. Әсет шығармалары қаншалық ел көкейіне сақталған сайын, оның талантты қырлары соғұрлым ашыла берері шүбәсіз. Елімізде өтіп жатқан айтыс бәсекесінде ақынның «Әсетпен Кемпірбаймен қағысуы» термеге баланып, оны орындаған термешілер жүлденің биік төрінен көрініп келеді. 2012 жылы 5–6 қарашада өткен Күнес ауданының 31-ші кезекті ақындар айтысының терме майданында Берікбол дейтін жас термеші «Әсет пен Кемпірбаймен қағысуын» тамылжыта орындап, терменің бас жүлдесін олжалады. Бұл жерде айтыс майданы болған соң үлкен сөгіс жоқ. Арнаулы терме өнерінің сайысы болса аталған термені қосуға болмайды. Әсеттің термесі жоқ емес, жоғарыда аталған термелер Әсет өнерінің бір шұғыласы. «Әсет пен Кемпірбайдың қағысуын» айтыс мұрасына қалдырып, «Өсиет», «Туыстарға өсиет», «Әсет термесі», «Жас жайлы» термелері көрерменнің көз айымына айналып жатса құба-құп. Халқы барда ақын рухы өшпейді, өнері өлмейді. Келер ұрпақ Әсет термесін де тауып алып, сахарадан сахнаға сайрата алады.

Соңғы түйін: Әсеттің халық арасынан жиналған, өлең, толғауларынан екшелген терме мәтіндері қазіргі терме өнеріне қосылған жауһар жәдігер. Әсеттің терме жасампаздығы жаңа дәуір терме өнерін танудың бастау бұлақтарының бірі. Заман жаңаланған сайын әдеби құнын жоймай, алтын қорда сақтала бермек, жаттала бермек. Ақынның саусақпен санарлық терме мәтіндері әсеттануда да табысты өнер саласына айналады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Жүзбасов Қ. Инжу-маржан. — Алматы: Өнер, 1992.
- 2 Нұржекеев Б., Әбілқасымов Б. Шығармалар. — Алматы: Жазушы, 1988. — 67-б.
- 3 Нұртазин Қ., Игенұлы А., Асылұлы О., Маманұлы Ж. Әсет шығармалары. — 2-т. — ҚХР Бижиң: Орталық ұлттар баспасы, 2000.

- 4 Шипанұлы М., Әлімбақылы Б. Ән салсаң Әсеттей сал әсемдетіп // ҚХР ШҰАР. — Үрімжі: Шыңжаң халық баспасы, 1989.
- 5 Исмайылқызы Н. Сахара бұлбұлы — жырдың дүлдүлі // ҚХР ШҰАР. Үрімжі: Шыңжаң жастар-өрендер баспасы, 2008.

Н.Даулеткелдыұлы

Речитативы поэта Асета

В статье рассмотрен жанр «терме» как одно из древнейших сокровищ культуры казахского народа. Терме в казахской культуре является синкретным жанром. Автором приведена классификация групп по жанровым особенностям текстов терме в литературном наследии поэта Асета с научной точки зрения. Оценены значимость и новаторские свойства речитативов Асета в казахской национальной литературе.

N.Dauletkeidyuly

Recitatives poet Aset

The article reports that the Kazakh culture «terme» is one of the oldest arcane cultures of people. Term in the Kazakh culture is a sinkretny genre And given the division into groups according to genre of texts terme in the literary heritage of the poet Aset from a scientific point of view. Estimated value and innovative property recitatives Aset in the national literature.

ӘОЖ 82.0(574)

Ж.Ж.Жарылғапов

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті (E-mail: zharylgapov_zhan@mail.ru)

Т.Кәкішев зерттеулеріндегі әдебиеттің теориялық мәселелері

Мақалада әдебиеттанушы-ғалым Тұрсынбек Кәкішұлының әдебиеттің жанры, әдеби ағымдар, көркемдік әдіс сынды категорияларына қатысты тұжырымдарының ғылыми маңызы қарастырылды. Ұлттық әдебиеттегі романтизм, көркемдік ойлаудың реалистік және романтикалық ойлау типтері, әдебиеттің ішінара бір әдістен екінші бір әдіске көшуі, ауысуы үдерісі турасында айтқан пікірлері талданды. Еуропа және орыс әдебиеттеріндегі құбылыстардың қазақ әдебиетіндегі синтезделу жолдарын анықтау туралы ұсыныстарының ерекшеліктері айқындалды. Ұлттық әдебиеттанудың болашақта шешілуге тиісті теориялық мәселелер ауқымы көрсетілді.

Кілтті сөздер: қазақ әдебиеттануы, жанр, әдеби ағымдар, әдеби бағыт, көркемдік әдіс, романтизм, романтикалық бейне, реализм, әдеби үдеріс.

Ұлттық әдебиеттегі ағымдар мен әдістердің ауысулары сол ұлттың көркемдік дамуының аса айқын белестері және әдебиет заңдылықтарының жүзеге асуының нақты көрсеткіштері екені рас. Әдеби ағымдардың әдістермен, жанрмен қарым-қатынасы біршама ғылыми тұжырымдар жасауға жетелейді. Әдістер мен әдеби ағымдардың ішкі байланыстары белгілі бір жанрлардың дамуына жол ашты. Жанрлар үздіксіз даму үстіндегі құбылыс болғандықтан, оған әдебиет даму кезеңдеріндегі әдістер мен әдеби ағым-бағыттар өз ерекшеліктерін әкеліп отырды. Біздегі әдебиет теориясына байланысты кейінгі жылдарда жарық көрген еңбектерде «бағыт», «ағым», «стиль», «әдеби мектеп», «әдеби топ» сияқты ұғымдардың ара-жігін ажыратып, басты сипаттарына қарай жүйелеу ісі алға жылжығандығы байқалады. Бұл орайдағы ізденістерге мұрындық болған, серпін берген ғалымдарымыздың бірі — Т.Кәкішев. Ұлт әдебиетіндегі ақтаңдақтарды қалпына келтіре бастап, көркемдік даму бағдарымызды адамзаттың рухани бағдарымен қойындастыра бастаған 90-жылдардың басында ғалымның «Қазақ әдебиеті» газетінде жарық көрген «XX ғасырдағы қазақ әдебиетіндегі ағымдар хақында» деген мақаласы үлкен резонанс тудырғанын айту керек. «XX